

СЕВЕРОИЗТОЧНАТА АРХЕОЛОГИЧЕСКА ГРАНИЦА НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

РАШО РАШЕВ

С термина “археологическа граница” означаваме линията, която се чертае от археологическите паметници, принадлежащи на материалната култура на Първото българско царство. Известно е, че някои украински, руски и главно румънски археолози предпочитат географската характеристика на тази култура и я означават като балкано-дунавска, карпато-дунавска или Дриду (по едноименното селище в Румъния). Независимо от различните наименования, тя показва забележително единство и специфични особености на основните си категории паметници и ясно се отделя от съседните археологически култури. Това позволява те да бъдат привлечени като източник за трасиране на североизточната културна и политическа граница на държавата. В. Н. Златарски смята, че е следвала течението на р. Прут (от север на юг), отклонявала се е по линията на северния бесарабски вал и се е спускала по левия бряг на Днестър до Черно море¹. Според В. Тъпкова-Займова писмените данни не са достатъчно пълни и категорични, а особенният статут на отвъддунавските земи не е предполагал граници в съвременния смисъл на понятието². Напоследък тя се отмества далече на изток до десния бряг на Днепър³. Още през 60-те години на текущия век въз основа на значително по-малък брой паметници М. Комша сравнително точно очерта границата по линията на реките Днестър, Бък и Жижия, посочвайки като крайна северна точка Бъла при Черновци⁴. Сега, при наличието на много повече паметници на българската, както и на съседната древноруска материална култура, е възможно по-точно да се очертае граничната линия и достоверно да се характеризира поселищният живот в северночерноморските степи след създаването на трите съседни държавни обединения — България, Киевска Рус и Хазарския каганат.

Крайните североизточни граници на паметниците започват от десния бряг на Днестровския лиман (обр. 1). Там се разполагат останки от 6 селища, едно от които — при Шабо — частично е проучено чрез разкопки⁵. На север от лима-

на по десния бряг на Днестър следва верига от селища, които достигат до устието на Бък. На десния бряг на тази река се разполага известното градище Калфа — най-добре проученият паметник в района⁶. В тази отсечка не са регистрирани селища от друга култура. От керамичния материал може да се съди, че в някои от тях има останки от по-ранни поселения, принадлежащи на източнославянската група или представители на тази група съставят неголяма част от населението на селищата от периода VII—X в. Други са основани на необитавани преди това места и съдържат останки само от културата на Първото българско царство⁷. В горното течение на реките Бък и Когълник в непосредствено съседство се разполагат селища от две различни групи — български и древноруски. В междуречието на Бък и Реут селищата от тези две групи са вече смесени. Границата между двете култури първоначално следва десния бряг на Бък, изкачва се до изворите на Когълник и Ботна и достига на запад до Прут. Ивицата на север от тази линия и до Реут може да се определи като контактна зона на двете култури. На север от Реут — отначало по десния бряг на Днестър, а после и по левия — са регистрирани само паметници на древноруската култура (културата Лука-Райковецка от VIII—IX в. и същинска древноруска от X—XIII в.)⁸.

По линията на Прут селищата от периода на Първото българско царство са разположени само по нейния десен бряг. Те се проследяват малко след завоя на реката, достигайки недалеч от Черновци. Като краен североизточен пункт тук може да се посочи укрепението при Фунду Херции — един от малкото проучени чрез разкопки паметници в този район⁹. В непосредствено съседство на запад от Фунду Херции, по десния бряг на Прут, както и по левия бряг в горното ѝ течение, се проследяват древноруски паметници. Границата между тях в района на Черновци минава по вододела между Прут и изворите на нейния приток Жижия.

Покрай така очертаната гранична линия Днестър — Бък — Прут се обособяват няколко значителни струпвания от селища, които са част от общата североизточна периферия на културата. Отчасти те могат да бъдат резултат и от неравномерното изследване на територията, която обикновено се проучва и обхожда по-детайлно в съседство със съответните по-големи административни и научни центрове, каквито са Яш, Галац и Кишинев. Но подобно групиране изглежда отговаря приблизително на реалната картина, тъй като се съгласува с физико-географските особености на района. Създаването на гъста мрежа от селища в Прутско-Серетското междуречие е обяснимо, като се знае, че тази област е равнинна, с плодородни почви и богато водоснабдена. Подобни причини ще са обусловили появата на гъсто разположени селища в Централна Молдавия и най-южната част на Бесарабия с веригата от езера. Средната и северната — степни и безводни — части на Бесарабия са почти пусти. Изглежда най-интензивен е бил поселищният живот в района на езерата, както може да се

съди от регистрираните досега селища и от разкопките на някои от тях¹⁰.

Показателно е и разположението на селищата между Прут и Днестър спрямо намиращите се между двете реки два землени вала — отдавна известни и многократно коментирани в литературата, но без съпоставка със средновековните поселения и без данните за проведените неотдавна първи археологически изследвания на самите валове. Южният бесарабски вал ограничава от север групата селища около придунавските езера и това на пръв поглед създава впечатление, че той би могъл да бъде свързан с тяхната поява. Подобна директна връзка не би могло да се изключва, но тя става необяснима, като се знае, че селища от същото време са съществували далече на изток и на север от вала. Освен това, според предварителните резултати от проучването на вала, изграждането му може да се постави в VII в.¹¹ Това може да бъде едно допълнително доказателство за свързването на вала с най-ранния период от съществуването на българската държава, когато той е бил нейна пълна североизточна граница¹². Тъй като появата на селищата южно от него може да се постави най-рано в VIII в., трябва да се приеме за най-вероятно, че техните обитатели са се съобрили с трасето на вала и са го схващали като една регионална защитна и ограничителна линия. Валът освен това е следвал и естествената географска граница между влажните земи около езерата и сухата, слабо водоснабдена степ на север.

Обратно, селищата около северния бесарабски вал се разполагат пред неговия фронт, на север, и като ограничителна или отбранителна линия той не е могъл да има за тях никакво значение. И този вал е следвал естествена географска граница — между степта и гористо-хълмистите терени в днешна Централна Молдавия. Изглежда поради това селищата се разполагат в по-удобните за живот места на север от вала. За техните обитатели той не е бил политическа или военна, а само географска граница. Истинската граница е следвала течението на Днестър.

Според изследваните чрез разкопки селища между Дунав, Прут и Днестър тяхната поява може да се постави най-рано в VIII в., а изоставянето им — в началото или най-късно в средата на X в. Сравнително ранното прекратяване на живота в най-южните селища — в долното течение на Днестър и в района на езерата — се обяснява с присъствието на печенезите в северночерноморските степи.

Очертаването на североизточната археологическа граница на Първото българско царство позволява тя да бъде съпоставена с двете съседни археологически култури — древноруската¹³ и салтово-маяцката¹⁴ (обр. 2). С древноруската тя има ясно очертана разделителна линия по Прут и само в неголям участък между реките Ботна и Реут паметниците на двете култури се смесват. От салтово-маяцката култура българската е отделена с обширна незаселена област, през която протичат Южен Буг и Днестър. На север тази незаселена през ранното

средновековие област достига до границата между степта и гористо-степната област, а на изток — до вододела между Днепър и Северски Донец. Допуска се, че в източната половина на това празно пространство през VIII—X в. е съществувал все още неоткрит и неизследван вариант на салтово-маяцката култура¹⁵. Досега обаче следи от този предполагаем вариант не са открити и по всяка вероятност ще се окаже, че българската държава и Хазарският каганат са били отделени с широка буферна зона, в която отначало се настаняват маджарите, а малко след тях и печенезите.

БЕЛЕЖКИ

¹Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 1 (второ фототипно изд.). С., 1994, 248—249.

²Тъикова-Зимова, В. Ролята и административната организация на т. нар. "Отвъддунавска България". — В: Проучвания по случай II конгрес по балканистика (Studia balcanica, 2). С., 1970, 63—65.

³Колеларов, П. Политическа география на средновековната българска държава. Ч. I. С., 1979, с. 28, карти 4,5; История на България. Т. II. Първата българска държава. С., 1981, с. 82.

⁴Comşa, M. La civilisation balcano-danubienne (IXe—Xe siècles) sur la territoire de la R. P. Roumanie (origine, évolution et appartenance ethnique). — Dacia, VII, 1963, p. 432.

⁵Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Поселения у сел Шабо и Богатое Одесской области. — В: Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э. Киев, 1987, 98—110.

⁶Чеботаренко, Г. Ф. Калфа — городище VIII—X вв. на Днестре. Кишинев, 1973. За другите наметници в Молдавия срв. Федоров, Г. Б., Г. Ф. Чеботаренко. Памятники древних славян VI—XIII вв. (Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 6). Кишинев, 1974; Чеботаренко, Г. Ф. Население центральной части Днестровско-Пругского междуречья в X—XII вв. Кишинев, 1982, и др.

⁷Козлов, В. И. Гончарная керамика поселений балкано-дунайской культуры VIII—X вв. в приморской части Днестровско-Дунайского междуречья. — В: Средневековые памятники Днестровско-Пругского междуречья. Кишинев, 1988, 28—30, рис. 1; Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Средневековые поселения левобережья дельты Дуная. — Труды V международного конгресса археологов — славистов. Т. 2. Киев, 1988, 296—301.

⁸За тях срв. Древняя Русь. Город, замок, село (Археология СССР). М., 1985, табл. 1; Археология Украинской ССР. Т. III. Раннеславянский и древнерусский периоды. Киев, 1986, карта 4, б. Като "славянски" от VIII—IX в. са определени редица селища между реките Ботна и Когълник у Седов, В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. М., 1982, карта 17.

⁹Petrescu-Dîmbovița, M., D. Gh. Teodor. Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați (așezarea de la Fundu Herții, jud. Botoșani). Iași, 1987. За другите селища в Източна Румъния срв. Zaharia, E. Săpăturile de la Dridu. București, 1967, pl. XXX; Teodor, D. Gh. Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei. — SCIV, 19, 1968, 2, p. 227—278, fig. 1.

¹⁰Чеботаренко, Г. Ф. Поселение Этулия VI. — Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, 1974, 173—182; Йовков, С. Этулия VII — новоисследованный памятник балкано-дунайской культуры. — Археологические исследования в Молдавии (1974—1976). Кишинев, 1981, 147—159; Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Средневековые

поселения в приморской части Днестро-Дунайского междуречья. — В: Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э. Киев, 1987, 67—83 и рис. 1; Смиленко, А. Т. Керамическая мастерская IX в. на левобережье дельты Дуная. — В: Древности славян в Русь. М., 1988, 73—78. За етно-културната и политическа принадлежност на археологическите наметници между Прут и Днестър вж. Федоров, Г. Б., В. М. Негруша. Славяне и балкано-дунайская культура. — В: Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-восточной Европы. М., 1979, 48—55; Чеботаренко, Г. Ф. К вопросу об этнической принадлежности балкано-дунайской культуры в южной части Прутско-Днестровского междуречья. — В: Этническая история восточных романцев. М., 1979, 86—106; Плетнева, С. А. Балкано-дунайская культура. — В: Стени Евразии в эпоху средневековья. М., 1981, 75—77 (посочените автори свързват "балкано-дунавската култура" с присъствието на Първото българско царство).

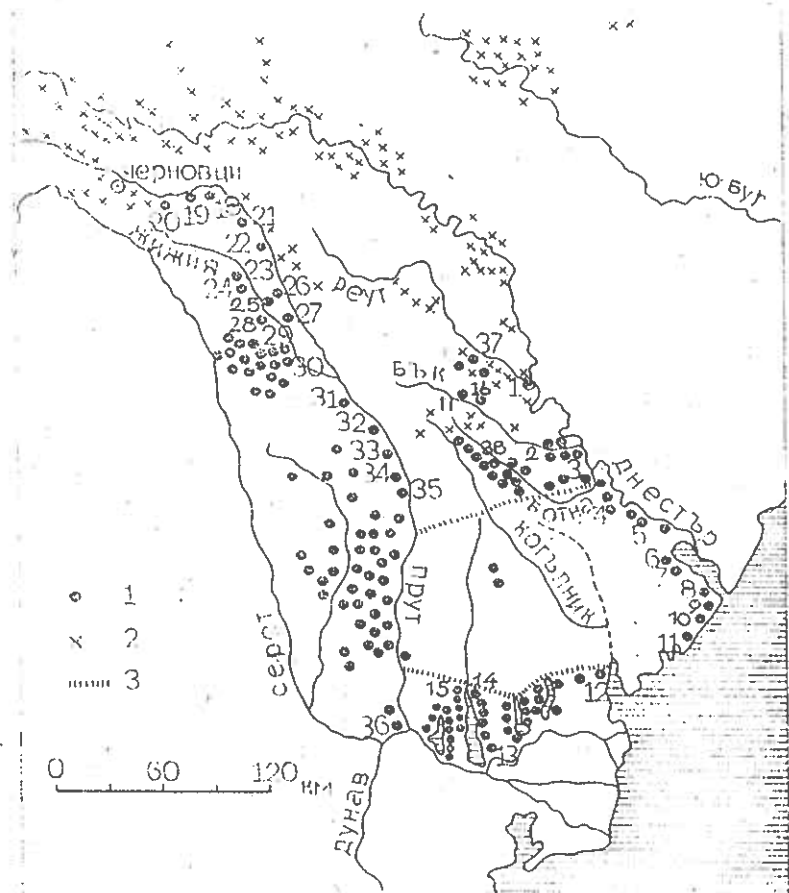
¹¹Чеботаренко, Г. Ф. Археологические исследования Южного Траянова вала (1986—1988). — В: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Кишинев, 1989, 27—30.

¹²Рацев, Р. Старобългарски укрепления на Долния Дунав VII—XI в. Варна, 1982, 28—29.

¹³Вж. тук, бел. 8.

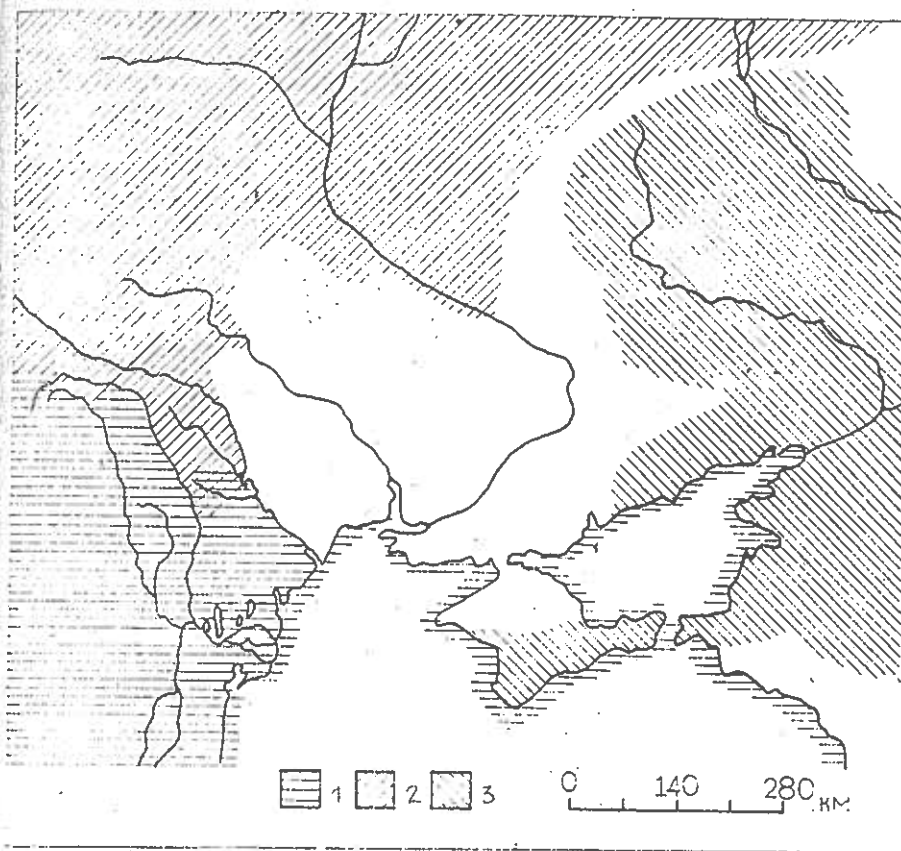
¹⁴Плетнева, С. А. От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура. М., 1967, рис. 50; Същата. Восточноевропейские стени во второй половине VIII—X вв. — В: Стени Евразии в эпоху средневековья. М., 1981, 62—77, рис. 38.

¹⁵Плетнева, С. А. От кочевий к городам..., рис. 50 и легенда 8.

Обр. 1 - Карта на археологическите паметници между Днепър и Серет.

Легенда: 1. Селища от времето на Първото българско царство. 2. Древноруски селища. 3. Землени валове. По-важни паметници: 1. Устие. 2. Гура-Бъкулуй I - IV. 3. Калфа. 4. Расакечи. 5. Тудорово. 6. Семеновка I. 7. Пивденное. 8. Шабо. 9. Беленкое. 10. Приморское. 11. Большая Балабанка. 12. Глубокоє. 13. Богатое. 14. Болград. 15. Етулия. 16. Страшени IV. 17. Страшени. 18. Хородища. 19. Баранга-Худещи. 20. Фунду Херции. 21. Миток-Съвени. 22. Рипичени. 23. Хънешти-Слобозия. 24. Йонъшени-Батошани. 25. Тигънаши. 26. Пробота-Яш. 27. Голъешти. 28. Куза вода-Яш. 29. Холбока-Яш. 30. Киперешти-Яш. 31. Бързешти. 32. Виколени-Березени. 33. Бозия-Фълчиу. 34. Фълчин. 35. Богдънешти-Ринзешти. 36. Шендрени-Галац. 37. Петруха. 38. Ханск I.

Обр. 2 - Гранична зона между културите на Първото българско царство /1/, Киевска Рус /2/ и Хазарския каганат /3/.